

VARGA ATTILA

Nacionalizmusok a politikai és kulturális nemzet határán

Talán túlzás nélkül állítható, hogy a társadalomtudományi kutatás egyik kedvelt, de kétségtelenül alapvető témája, a konkrét viszonyulástól, értelmezéstől és értékeléstől függetlenül, a nemzet fogalma, ennek társadalmi, politikai szerepe és az általa kiváltott eszmeáramlatok, szellemi irányzatok befolyása a politikai élet alakulására.

Közhelyszerűek azok a tudományos elemzésekben is előforduló sommás megállapítások, melyek szerint a posztszocialista, posztkommunista korszakban reneszánszát éli a nemzet politikai (és kulturális) fogalma, a nemzet, a nemzetállam vonatkozási pont lett a politikai hatalom alakításában, az elnyomott vagy éppen megfosztott közösségi identitás a nacionalizmus új megnyilvánulási formáit eredményezte.

A nemzet, a nemzetállam problematikája iránt megmutakozó tudományos érdeklődésnek külön aktualitást is ad a kelet-közép-, délkelet-európai térségben a már-már meghaladottnak hitt, valójában egyre változatosabb de meglehetősen erőteljes formában újjászülető nacionalizmus.

Mindezek a megállapítások természetesen helytállóak, ugyanakkor valószínűleg a fentiekhez kötődő jelenségek, az egymásra tevődő folyamatok lényegesen összetettebbek és egyidejűleg kísérik kedvezőtlen, káros vagy éppen tragikus, és kedvező vagy éppen szükségszerű következmények.

A nemzet fogalmát értelmező, magyarázó ideológiai irányzatok számára – melyek eszmetörténeti szempontból visszavezethetők a klasszikusnak számító herderi és a renani gondolatokhoz – jelenleg is központi, bár némileg leegyszerűsítő kategóriája az etnokulturális és a politikai nemzet fogalmi dichotómiája.

A vonatkozó tudományos kutatások számára azonban a nemzet fogalmának meghatározása nem bizonyult könnyű feladatnak.

Tekintettel arra, hogy a nemzet fogalma történeti entitást fejez ki, kézenfekvőnek tűnhet az a meghatározás, mely szerint a nemzet lényegében „egy közös kultúrával rendelkező történeti közösségnek”¹ tekinthető. Ez azonban azt jelentené, hogy olyan közösségeket is nemzetként tételeznénk (például az ókori egyiptomiakat), amelyeket mai fogalmaink és ismereteink szerint egy összetettebb kritériumrendszer szerint nem sorolhatnánk a nemzet fogalomkörébe, a létező tipológiák bármelyikébe is.

Ezért minden bizonnyal célszerűbb elfogadni Anthony Smith koncepcióját, mely szerint a nemzet az etnikai közösségnek a történelmi jelenkor világ-gazdasági korszakára korlátozó modernebb változata.²

Az egyén-társadalom-állam hármas dimenzióban felfogott emberi lét szempontjából a nemzet rendkívül fontos kategória, és bizonyos szerves kapcsolatok figyelhetők meg, melyek a következő kijelentésekben fogalmazhatók meg.

Minden egyén tartozik valamely nemzethez és elsősorban a nemzethez lojális. Az egyén szabadsága a nemzetet keresztül nyer igazi értelmet és tartalmat.

A nemzet ugyanakkor a társadalom természetes egysége. (Ez felvethet egy olyan problémát is, mely szerint egy politikai nemzetet belül létezhetnek, elsősorban kulturális szempontból determináltan párhuzamos társadalmak, etnikai szempontból számszerűleg többségi és kisebbségi közösségek. Avagy az államhatárok által meghatározott társadalmon belül több „egymás mellett élő” kultúrnemzetek, nemzetrészek.)

A nemzetekre jellemző kulturális homogenitás közös eredeten és/vagy történelmen alapszik.

Minden nemzetnek saját szuverén államra van szüksége kultúrája igazi megnyilvánulásához.

A nemzetek mozaikjából összeálló világ rendje és harmóniája feltételezi e mozaik darabjainak nemzetállamok formájában való megjelenését.³

Mindezek a sztereotipikusnak tűnő kijelentések azonban átvezetnek a nemzetfogalom bizonytalan meghatározottságú területéről a nacionaliz-

1 S. Amin: *Class and Nation*. New York, Monthly Review Press, 1980.

2 Anthony Smith: *The Ethnic Revival*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

3 *Államelmélet. Az államelmélet, az állambölcselet és a politikai filozófia történetének vázlata*. Szerk. Takács Péter. A Miskolci Egyetem Jogtörténeti és Jogelméleti Intézetének kiadványa, 1997. 196.

mus lényegesen könnyebben megragadható, értelmezhető doktriner világába. A fenti állításokat akár a nacionalizmus ideológiája sommás összefoglalásának, főbb téziseinek is tekinthetjük.

Ilyenformán megítélésem szerint a nemzet fogalmi-tartalmi meghatározásának igazi tétje a doktriner, ideológiai nacionalizmusban, illetve a politikai gyakorlat nacionalizmusában (nacionalizmusaiban) nyilvánul meg, ott konkretizálódik. A nemzet fogalma igazából akkor válik érdekessé, mikor megmutatkozik, hogy milyen nacionalizmusok kísérik.

Ez a kutatás rendkívül szükséges lehet, különösen a térségben élő kisebbségek számára.

Az 1918 után, a kelet-közép-európai térségben kialakult államok mindegyike jelentős számú kisebbséget zárt határai közé, minek következtében ezek az országok továbbra is éles konfliktusok színterei maradtak.

A társadalmi és etnikai ellentétek kiváltotta nem csökkenő feszültségben, az elszenvedett megkülönböztetések, frusztrációk hatására a „mi” és „ők” antagonizmusának feltételei között szabadultak el újból azok a szenvedélyek és kölcsönös elfogultságok, amelyek a – helyet cserélő – kisebbségeket és többségeket szüntelenül szembeállították egymással.⁴

A politikai és kulturális nemzet fogalmi némileg leegyszerűsítve az európai térség két civilizációs, kulturális tájegységének, a nyugatnak és keletnek a nemzetről és a nemzetet alkotó egyének társadalmi, politikai helyéről, szerepéről alkotott felfogását, eszmerendszerét jelentik.

A nemzet az egyéni és közösségi identitás szintetikus kifejezése. Azt is mondhatnánk, hogy az egyéni és közösségi identitás kifejezésének képessége a nemzet létének minden bizonnyal egyik legfontosabb tanúságtétele.

Természetesen az identitás problémája történelmi perspektívában is másképpen jelentkezett nyugaton és keleten.

A nyugati civilizációs körben, értve alatta elsősorban (és bizonyos történelmi korszakokban kizárólag) az angolszász és a francia társadalmi-politikai közeget, minden bizonnyal nagyobb szerepe volt a politikai pragmatizmusnak, a tömegek, a polgárok politikai cselekvőképességének, a hatalom gyakorlásának technikáinak, és később a jognak. A konkrétumok természetesen rendkívül változatos módokatokban és formákban jelentkeztek e térségben belül is.

A Németországtól (a Német-római Birodalomtól) keletre elhelyezkedő térségben, beleértve magát a viszonyítási pontot is, a népek, nemzetek, civilizá-

4 Gáll Ernő: *A nacionalizmus színváltozása*. Literátor Könyvkiadó, 1994. 19–20.

ciók színesebben keveredtek egymással és egymásba, ami meghatározta, a kultúra, a hagyomány, a történelmi (vagy történelmietlen) mítoszok fontosságát.

Azaz a pragmatizmus helyett az elméleti konstrukciók, a cselekvőképesség helyett jobbik esetben az elmélkedés, rosszabbik esetben a köldöknéző, édes semmittevés, az ésszerű hatalomgyakorlás helyett az intrikus, a hatalmat minden áron megőrizni kívánó hatalomféltés, a jog helyett pedig az egyezkedésre is lehetőséget nyújtó szokás.

Ugyanakkor napjainkban relativizálódtak e fogalmak, a politikai és kultúrnemzet fogalmai nem képeznek ilyen éles határokat.

Az ismert XX. századi történelmi események hatására kialakult kelet-közép-európai térségbeli léthelyzetben a politikai és kulturális nemzethez való tartozás sok esetben egyidejűleg van jelen.

Való igaz, hogy a hatalomgyakorlás szintjén ezek eszközül szolgálnak különböző integratív és dezintegratív folyamatok igazolására, kikényszerítésére, de ezek a folyamatok valójában nem a politikai és/vagy kulturális nemzet szintjéről mérhetők, hanem sokkal inkább a nemzet fogalmának értelmezése nyomán kialakított nacionalizmusok által meghatározottak.

A Janus-arcú nacionalizmus

A nemzetnek és nemzetállamnak, mint önálló társadalmi jelenségnek a megjelenését a kapitalizmus kialakulása és térhódítása eredményezte.

Ehhez kapcsolódott egyfelől a nemzeti piac, a nemzetgazdaság, a nemzeti kultúra, a nemzeti érzés és öntudat kialakulása, másfelől a nemzeti önzés, a nemzeti elkülönülés, ellenségeskedések politikájája, és ennek kifejeződésésként az etnokrácia és az erőszakos asszimiláció.

A nacionalizmus, különösen ennek jelenlegi változata (változatai) rendkívül összetett és bonyolult többrétegű motivációs háttérrel rendelkező ideológiai és politikai jelenség.

A kérdés egyik jeles szakértője (Eric Hobsbawm) szerint is „a nacionalizmus, megjelenése óta a (nem nacionalista) politikusok és teoretikusok számára, mindig rejtélyes jelenség volt.”⁵

Kétségtelen, hogy a nacionalizmus fogalma gyakran sajátos kettőséget mutat, hiszen hol haladó, hol visszahúzó szerepet töltött be, mint ahogyan

---

5 I. m. 10. Idézi: Eric Hobsbawm: Észrevételek a marxizmus és nacionalizmus viszonyáról. *Történelmi Szemle*, 1978. 2. sz. 330.

a nemzet kategóriájának kibontakozása is pozitív és negatív következményekhez egyaránt vezetett.

Kedvező hatás mutatható ki a nemzeti kultúrával, a nemzeti öntudat és hazafiság fejlődésével, az általános műveltség terjesztésével, a nemzeti piac és nemzetgazdaság modernizálódásával kapcsolatosan, hátrányos, káros, néha pedig tragikus következmények, más nemzetek meghódítása és elnyomása, az alárendelt nemzetiségek asszimilációja, kulturális fejlődésük elsorvasztása és hivatalos nyelvhasználatának erőltetése esetén.⁶

Következésképpen nem könnyű meghúzni azt a határvonalat sem, amely a jogos nemzeti törekvéseket kifejező eszmei, politikai irányzatokat a másság iránti intoleráns politikai magatartástól, a beolvasztást, az etnikai homogenizációt, az elnyomatást célzó politikai gyakorlattól – térben és időben – megkülönbözteti.

Meghatározások, funkciók, típusok

A nacionalizmusnak a szakirodalomban előforduló meghatározásai is rendkívül változatosak és egyszerű egymás mellé rendezése is jelzi egyrészt a kérdés iránti nagyfokú tudományos érdeklődést, másrészt összetettségét, az adandó válaszok nehézségi fokát.

Eszerint a nacionalizmus összetett érzelmi és eszmei jelenséget kifejező tudatállapot, amely más, mint a szülőföld szeretete (Hans Kohn), és amely az egyéni tudatok közvetítésével a társadalmat, a nemzetet befolyásoló erőként hat. Ideológia (Eugen Lemberg), amely a nagy emberi csoportok összetartozását hivatott biztosítani, többek között az odaadás vagy éppen a fanatizmus révén. Ideológiai mozgalom, „világi vallás” (Eric Hobsbawn) vagy éppen politikai elv (Ernest Gellner) és mint ilyen a politikai hatalom legitimációjának eszköze.⁷

E meghatározások másfajta kettőséget is jeleznek, nevezetesen, hogy a nacionalizmus, annak ellenére, hogy tudatállapotot jelöl, emocionálisan (is) motivált és legitímált eszmerendszert, nem szigetelhető el attól a társadalmi közegetől, amelyben hatását kifejti.

6 *Államelmélet...* 205.

7 Hans Kohn: *The Idea of Nationalism*. 1967.; Eugen Lemberg: *Nacionalizmus*. Heinbek bei Hamburg, 1964.; Eric Hobsbawn: *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*. Ed. Arc. Chișinău, 1997.; Ernest Gellner: *Națiuni și naționalism*. Ed. Antet CEU, 1994.

Következésképpen a nacionalizmuson belül az eszmetörténeti és a társadalomtörténeti jelleg, illetve a szociológiai vagy éppen jogi megközelítések nem zárják ki egymást.

Mikor azt mondjuk, hogy a nacionalizmust tudatállapotnak és érzelmi mozzanatokkal telített eszmerendszernek is tekinthetjük, nem vonatkoztatunk el ennek mozgalmi vagy éppen politikaformáló, politikai gyakorlatot legitimáló jellegétől sem.

Mikor ideológiaként, világnézetként jellemezzük, hasonlóképpen nem vonatkozathatunk el attól, hogy egyben olyan „aktív tényező, erkölcsi posztulátum, illetve elv, amely a társadalmi cselekvést irányítja.”⁸

A nacionalizmus, vagy úgy is mondhatnánk a nacionalizmusok sokszínűségét a történelmi perspektívában betöltött különböző funkciók módosulásai is jelzik.

A nacionalizmus kétségtelen fontos szerepet töltött be (meghatározott történelmi időszakokban) a nemzeti, nemzetiségi törekvések megvalósításában, az önrendelkezés az idegen elnyomás alóli felszabadulás céljának képviselésében, abban, hogy eszmei támogatást nyújtson a nemzet tagjainak államuk ügyeibe történő hatékony beleszóláshoz. Mindezek okán meglehetősen konzisztens integratív erővel rendelkezik és ebbe az irányba képes mozgósítani a társadalmat.

Mindazonáltal a nacionalizmus belső ellentmondásosságát jelzi, hogy a fentebb jelzett funkciók betöltése mellett (más történelmi körülmények között) ugyanaz (vagy talán mégis más) nacionalizmus a nemzeti, nemzetiségi elnyomás eszköze, legitimáló forrása lehet, etnikai diszkriminációt serkentő tényező, mely bizonyos esetekben az elkülönülést, a szecessziót is ösztönözheti.

Miközben bizonyos esetben valóban integráló, legitimáló tényezőként funkcionál, más helyzetben valószínűleg egy másfajta nacionalizmus megosztó erővé válhat, másképpen legitimáló, vagy éppen delegitimáló tényezővé. Típusaik, formáik szerint is meglehetősen nagy a sokszínűség. A kérdéssel foglalkozó szakirodalom pedig különböző tipológiákat alkotott. Így említhetjük Hans Kahn *nyitott és zárt nacionalizmus* közötti megkülönböztetését, mely a nemzetek egymáshoz való viszonyát veszi kritériumként. Eugen Kamenka ugyanakkor *gyenge és erős (kemény) nacionalizmusról* beszél aszerint, hogy az adott nacionalista eszmerendszerben milyen politikai célokat követnek.

---

8 Gáll Ernő i.m. 14.

Plamenatz tipológiája a nyugati és keleti civilizációs sajátosságok figyelembevételével *kulturális és politikai nacionalizmusról* szól, és ezzel több ponton is érintkezik Ernest Gellner osztályozása, melyből kiemelendő a diaszpóra nacionalizmus.

A Plamenatz-féle tipológiája kétféle nacionalizmust ír le. Az egyik azon (elsősorban nyugati típusú) népeknél jelenik meg, amelyek hátrányos helyzetük ellenére is megfelelő kulturális színvonallal rendelkeznek és sikeresen számolhatják fel a megkésettségéből származó hátrányokat. A szerző példaként a német és olasz felszabadítási mozgalmakat említi.

A másik típust az ipari civilizáció sodrában korszerűtlen és elégtelen kulturális felkészültséggel kerülő népeknél jelöli meg. Ezeknek az elmaradt népeknek, melyek több vonatkozásban is eltérhetnek egymástól, közös vonásuk, hogy nacionalizmusuk az előbbiekéénél önteltebb, arrogánsabb, önépítő energiáit a másokkal szembeni önmeghatározásból, az ellenségkép kreálásából és kultiválásából merítik.

A Gellner-féle *diaszpóra nacionalizmus* a kisebbségi elnyomásnak, diszkriminációnak, szétszórásnak, esetenként genocídumnak kitett, fejlett kultúrájú, nagy gazdasági teljesítményekre képes népeknél (zsidó, örmény stb.) jelentkezik, és amelynek célja egyrészt az elnyomás megszüntetése, a jogok kivívása, másrészt, ha ez egyáltalán felmerül, nemzeti állam létrehozása, visszaszerzése.⁹

Említésre méltó A. Orridge közelmúltban megfogalmazott tipológiája, mely a nacionalizmus öt alaptípusát különbözteti meg. Ezek: az *államnacionalizmus*, mely a központosító államokra jellemző, ahol a nemzeti érzés alapvetően az államhoz (esetleg uralkodóhoz) kötődik, az állam előbb jelenik meg, mint a nemzet, mintegy az állam hozza létre a nemzetet; az *egyesítő nacionalizmus*, mely a soketnikumú birodalmak nemzeteire jellemző (különösen Közép-Európában); *szeparatív nacionalizmus*, mely a szuverén államok széttagolása nyomán alakult ki, jelenleg pedig egy sor országban „autonóm” nacionalizmusok formájában tört felszínre (Skócia, Wales, baszk mozgalom, Korzika, Quebec); *liberális felszabadító nacionalizmus*, mely az európai hatalmak tengerentúli birodalmainak felszámolása során jelent meg; illetve a *megújító nacionalizmus*, mely a régi, korábbi nemzeti „nagyságokhoz” kapcsolódik, mint amilyen például Egyiptom, Mexikó, Kína, Irán stb.¹⁰

9 I. m. 18–19.

10 Államelmélet... 197.

Végül megemlítem az amerikai Peter F. Sugar által ismertetett nacionalizmusokat, melyeket a kelet-közép-európai térségből származtat. Ezek az *arisztokrata*, a *polgári*, a *népi* és a *bürokratikus nacionalizmus*.

A négy típus változatai és keveredései régióink egész területén fellelhetők, ám valamelyik közülük mindig dominánssá válik. Sugar szerint a lengyel és magyar nacionalizmus a második világháborúig arisztokratikus maradt, a cseheké kezdettől fogva a nyugati liberális, tehát polgári nacionalizmushoz közelíthető, a görög, török és román nacionalizmusok viszont alapvetően bürokratikus jellegűnek tekinthetők, a szerb és bolgár nemzeti megmozdulások pedig népi fogantatásúak.¹¹

Kétségtelenül jellemző vonásokat emel ki a szerző a térségbeli manifeszt nacionalizmusok összképéből, ugyanakkor ez a jelenség sokkal árnyaltabb, összetettebb, és nagy hiányosság, hogy Sugar kevésbé elemzi és veszi figyelembe az értelmiség szerepét és felelősségét ebben a folyamatban.

Folyamatot mondok, ugyanis a térségbeli nacionalizmusok egyben a nemzetté válás, a nemzeti identitás alakulásának története is, és jelzi közeledését vagy éppen távolodását a nyugati típusú „nacionalizmushoz”, nemzeti jellegű civilizációs környezethez.

VITA A ROMÁNIAI NACIONALIZMUSRÓL

Néhány jellemző vonás

Az 1989 utáni romániai nacionalizmus egyrészt illeszkedik a térségben tapasztalható nacionalizmusok tipológiájába, ugyanakkor bizonyos partikularitásokat is mutat.

A jelenlegi romániai nacionalizmust több sajátos tényező is jellemzi és befolyásolja, melyek közül négyet emelek ki:

1. *A román államiség, a román nemzeti állam létrejöttének 1918-as körülményei.* Ennek során számbelileg is jelentős népcsoportok és területek kerültek fennhatósága alá, aminek legitimizálásához gyakran az agresszív, intoleráns nacionalizmus révén kívánt eszmei alapot biztosítani. A megnyilvánuló nemzetféltség mögött valójában területféltség húzódtott meg. Az egységes és oszthatatlan nemzet politikai, szociológiai vízióját gyakran a jog vagy éppen a jog által legitimált erőszak eszközével kívánták megteremteni.

---

11 Gáll Ernő i. m. 20.

2. *A nemzeti identitásdeficit.* A nemzetként, civil társadalomként és demokratikus jogállamként elmaradott, a múlttal szembesülni képtelen románság számára éppen a nacionalizmus, különösen a másság ellenében kifejezhető nacionalizmus az, mely a nemzeti fejlődés (vélt) hajtómotorja lehet.

A hamis eredetmítoszok kultiválása lényegében megfosztja a román népet, hogy önmagával szembesülni, önmagát vállalni tudó polgári nemzetként jelenjen meg az európai civilizációs környezetben.

Ez a fajta nacionalizmus önnön legitimációjaként a nemzetet a korábbi (a legkorábbi) időkből eredezteti, vagyis e fogalmat visszavetítette az ókorba, középkorba, melynek produktuma a nemzeti folytonosság teljességgel áltudományos elmélete.

3. *A nacionalizmus kommunisztikus változatának öröksége.* A romániai államszocializmus nem valamiféle balos (bolsevik), elnemzetlenítő kozmopolitizmust hagyott ránk (ahogyan ez más, volt szocialista országban történt), hanem egy nemzeti kommunista szemléletet, melyből a jelenlegi nacionalizmusok egy része is táplálkozik.

E nacionalizmus sajátossága az etnocentrizmus, mely szerint a nemzetállamban egyedül elfogadható politikai cél az egységes nemzetnek akár erőltetett módon történő létrehozása, az egynyelvű nép, a mindenféle pluralizmusmentes homogén társadalom megeremtése.

A nemzeti kisebbségeknek, a más nemzethez tartozóknak pedig nem marad más, mint az asszimilálódás vagy az ország elhagyása (esetleg az anyaország által történő kivásárlása, ahogyan a romániai németek és zsidók esetében történt).

4. *A román ortodox egyház szerepe.* Az ortodoxia meghatározó kulturális mentalitásbeli tényezője a román nemzetnek. Ennek akár mellékesnek is tűnhet a kísérőjelensége (ha nem lenne annyira jellemző), hogy ugyanaz az ortodox egyház és ugyanaz az ortodox egyházfő, aki nyíltan nyugatellenes szövegeket hangoztatott a kilencvenes években, aki 1989-ben a diktátort dicsőítette a felkelőkkel szemben, jelenleg pedig az ortodox nacionalizmus meghirdetője, a nemzeti egyház „apostola”.

Az ortodoxia a nyugati, az európai polgári fejlődést akadályozva próbálja egyfajta keleti, bizánci hagyomány alapján az engedelmessé, önállóságra képtelen, alávetett személyiség kialakításával, a nyájszellem általánossá tételével valamely tradicionálisan vallásos társadalom és mérsékeltan fundamentalista ortodox nemzetállam létrehozását.

Valójában az ortodox egyház olyan „etikát kínált a román népnek, mely kevésbe tekinthető valamely morális értékek rendszerének, ami magába fog-

lalná a hagyományos nyugati kereszténység értékeit is, hanem sokkal inkább egy etnikai identitás által meghatározott közös kultúrának tekinthető, mely alapvetően másokkal szemben határozta meg önmagát.”¹² Következésképpen elmondhatjuk, hogy a „román ortodoxia sokkal inkább jelent hagyományt hit nélkül, mint a hit hagyományát.”¹³

A historizáló, etnicista egyház ilyen arányú küldetés- és szereptévesztése pedig éppenséggel nem erősítette a nemzeti identitást, legfeljebb annak hamis tudatát, aminek talaján a nacionalizmus erőt merítve virágozhat.

A jó és rossz nacionalizmus

A román szellemi elit berkeiben is sor került a kilencvenes évek közepén egy vitára a nacionalizmus kapcsán.¹⁴ Sajnálatos módon azonban e vita nem járt a fogalomtisztázás, az eszmei letisztulás jótékony hatásával, mint ahogyan a politikai gyakorlatra éppenséggel nem volt semmilyen érzékelhető és kimutatható befolyással. Ennek ellenére a vita nem tekinthető haszontalannak vagy fölöslegesnek, mert legalább (ha belterjes módon is) az elit számára tisztázott néhány kérdést és esetleges választ.

Ebben a vitában előszeretettel különböztetnek meg kétféle nacionalizmust, amit némi nagyvonalúsággal vagy még inkább fogalmi pontatlansággal jó és rossz nacionalizmusnak neveznek. Természetesen nagy adag önámítás és öngazolási próbálkozás van ebben a megkülönböztetésben.

Mit értenek jó nacionalizmus alatt? A jó, a normális nacionalizmus legfőbb ismérve az, hogy nem mások ellenében jön létre, hanem a saját nemzeti identitás erősítése érdekében. Ez önmagában rendben is volna, ha ez a bizonyos nemzeti identitás nem lenne hamis eredetmítoszokra és általában mitizált történelmi tudatra alapozva, ha az identitáshoz kötődő hagyományos értékek (úgy mint nyelv, kultúra, hagyományok, nemzeti szimbólumok) nem lennének olyan bizonytalanok, olyan nehezen tetten érhetők a nemzet tagjainak társadalmi, politikai, jogi erkölcsi vagy éppen köznapi tudatában. A feltételezett, a jó (de legalábbis annak vélt) normális, a nemzetet erősítő nacionalizmusnak ebben az esetben sajnos nincsen a szellemi, az eszmei, a kulturális, a történelmi identitásban kifejezhető alapja.

12 Daniel Barbu: *Firea românilor*. Ed. Nemira, 2000. 121.

13 I. m. 121.

14 Gabriel Andreescu: *Naționalități, antinaționalități... O polemică în publicistica românească*. Ed. Polirom, Iași, 1996.

Ugyanakkor létezik egy rossz (elismerten rossz) nacionalizmus is, mely tartalmában intoleráns, a másság ellen irányul, vagy kifejezetten idegengyűlölő, céljaiban gyakran irracionális, esetenként agresszív, megnyilatkozásaiban pedig sokszor hisztérikus. E szélsőséges formája a nacionalizmusnak olyan diskurzust követ, mely Romániát, a román nemzetet elszigetelné, ha politikai hatalmi gyakorlattá válna. Ez a fajta nacionalizmus létét a nemzetféltésben legitimálja, de ennek motorja az intolerancia, az ellenségképek gyártása, a legalantasabb emberi ösztönök aktivizálása, és alkalmatlan a nemzeti identitás fejlődéséhez, fejlesztéséhez való hozzájárulásra. Közös jellemzője ezen típusú nacionalizmusnak, bárhol jelenjen meg, a rend, a rendcsinálás (hamis) politikai célként való megfogalmazása, miközben ennek kényszerképzete mögötti valós politikai szándék a más népek, nemzetek, etnikumok elnyomásának hivatalossá tétele, ha szükséges törvényesítése.

Szintén jellemző sajátossága a szélsőséges nacionalizmusnak, hogy „vezérei” retorikai szinten nem kérdőjelezik meg a demokratikus rendet, a jogállamiság szükségességét, ugyanakkor meglehetősen nagyvonalúan kezelik ezeket az alapértékeket, és amennyiben az általuk kínált politikai alternatíva politikai gyakorlattá válna, ez az alapvető emberi jogok érvényesítésének felfüggesztéséhez, illetve súlyos diszkriminációkhoz vezetne.

Romániában a rossz nacionalizmusnak egy sajátosabb, enyhített formája az ortodox nacionalizmus, mely az ortodox vallásos hagyományok és gyakorlat mezében, a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesítésével, az egyház (vélt) áldozati szerepének hangoztatásával, az előbbinél (mármint a szélsőséges nacionalizmusnál) lényegesen kifinomultabb nyelvezetű nacionalizmussal, ennek adekvát propagandájával manipulálja, irányítja a közösségi, a jobb sorsra érdemes nemzeti érzelmeket és indulatokat.

Hogy miként lehetséges ez? Lehetséges a nemzeti identitás bizonytalanságai a társadalom érettségének, a polgári és demokratikus öntudat hiánya, vagy súlyos fogyatékoságai miatt. Mindezen deficitek együtthatasaként a köztudat könnyen befogadja a nacionalista vagy éppen fundamentalista irányzatokat, ami által mintegy „őslényesül a társadalom” (*rinocerizarea societății*).¹⁵

Az említett vitában résztvevők egy részének véleménye szerint az autentikus, normális nacionalizmust alapvetően két irányból lehet kikezdeni. Az egyik a fent említett ultranacionalizmus, a másik a túlzott európaiság.

---

15 I. m. 37.

A szélsőséges nacionalizmus kártékony hatása felől nem lehet kétség, melyet éppen egy, a nemzeti érdekeket képviselő politikai eszmeáramlat és politikai gyakorlat hiteltelenítésére gyakorolhat. Viszont némi magyarázatra szorul, hogy a „túlzott európaiság” milyen negatív befolyással lehet. Kétségtelen, hogy ez esetben a nemzeti piac és gazdasági érdekszféra beszűkülése, a nemzeti, kulturális sajátosságok elhomályosulásának veszélye akár jogos aggodalomként is megnyilvánulhat, ugyanakkor az sem zárható ki, hogy egyfajta versenyszellem és versenyhelyzet elutasítására, szellemi, kulturális társadalmi elmaradottság, mentalitásbeli középszerűség elleplezésére szolgálhat. A társadalmi politikai gyakorlat azt mutatja, hogy a szélsőséges nacionalizmus motivációs háttérében nagy szerepet játszik egyfelől a csökkent, fogyatékos, de legalábbis sérült identitástudat, másrészt ennek kompenzálásaként megnyilvánuló öntelt, gyakran provinciális nemzeti gőg. Ilyen feltételek mellett már érthető az aggodalom, az elutasítás, a frusztráció a „túlzott európaiság” ellen. A „túlzott európaiság” lényegében nem jelent mást, mint egyértelműséget, kétséget kizáró elkötelezettséget a nyugati civilizáció autentikus társadalmi, politikai polgári értékei iránt.

Más gondolati összefüggésben a normális nacionalizmus egyetlen elfogadható legitimációja a demokratikus jogállamiságra jellemző gondolkodásmód és gyakorlat, a nemzeti érdek racionális és kontextuális megjelenítése, képviselete, vagyis a tényleges cselekvő hazafiság kerül szembe a végső soron tehetetlen, de tehetetlenségében is rendkívül káros (lábszagú) nacionalizmusal. Ezt az összefüggést a neves román közíró H. R. Patapievici a következőképpen jellemzi: „a hiteles nacionalizmus nem misztikus jellegű, hanem a siker koronázta politikában nyilvánul meg. Ha elbukik ez a nacionalizmus, bármilyen nemes legyen, nem tekinthető hazafias jellegűnek... nem egyéb, mint az ostobaság egy tragikus formája. A hazafiság nem a retorika egyik típusa vagy akár érvényes igazolások összessége, hanem egy megfelelő (adekvát) politikai akarat, mely képes (alkalmas) a sikeres irányításra, vezetésre.”¹⁶

A nacionalista diskurzus három fő fogyatékosága

Mint a fentiekből is láthattuk, a nacionalizmus három különböző „dimenzióban” jelenik meg. Egyrészt, eszmei síkon, mint ideológia többé kevésbé koherens *eszmerendszerként*, másrészt társadalmi-politikai síkon, mint *moz-*

16 Horea Roman Patapievici: *Cerul văzut prin lentilă*. Ed. Nemira, 1995. 225.

galom, elvárt magatartásformák összességéként, vagy politikai, hatalmi gyakorlatként, végül pedig a kommunikáció szintjén mint *retorika*, a tömegeket befolyásolni kívánó politikai diskurzusként.

A nacionalizmus esetében gyakran a diskurzus dimenziója a legfontosabb, mivel ennek művelői ritkán tudnak koherens eszmerendszert létrehozni, és bizonyos esetektől eltekintve nem kerülnek a hatalom gyakorlásának próbája alá.

Következésképpen marad a mozgalmi jelleg, melynek motorja a diskurzus, a nacionalista retorika.

Ez gyakran olyan intenzitású, mintha a nem létező koherenciát vagy a nem gyakorolt hatalmat kívánná pótolni.

A román nacionalista diskurzus három fő hibája (melyek nem is annyira a szélsőségeket, hanem a mérsékelt, józan nacionalistákat jellemzik) a *történelem idealizálása*, a *nyugatellenes klisék terjesztése* és a *valós problémáktól való elszakadás*.

a) *A történelem idealizálása*. Erre a típusú nacionalista diskurzusra a romantikus, nosztalgikus elvágódást kifejező történelemszemlélet a jellemző. A nemzeti államot e nacionalizmus az ősi előzményekből származtatja. A történelmi múlt meghamisításával és a történelmi adatok spekulatív átszerkesztésével az ősi eredetmítoszhoz kapcsolódó nemzet és állam igazolására hivatalos történelemszemléletet, politikai gondolkodásmódot és köznapi beállítódást alakítottak ki.

A múlt az érzelmek szintjén az irrelevancia erejével hat. A jelenben hasznosíthatatlan emlékek formájában jelenik meg, melyben az álmodók ismét nagyok lehetnek, nagyobbak, mint akkor, amikor a legnagyobbak voltak. Jóhiszemű feltételezés mellett ez a fajta megközelítés nem szükségszerűen irányul mások ellen, ugyanakkor arra sem alkalmas, hogy szembesítse a társadalmat akár a múlttal, akár a jellel, illetve hogy önértékelésében, öntudatában valami pozitív, de legalábbis reális hatást kíváltszon.

b) *A nyugatellenes klisék*. A másik fogyatékosága ennek a diskurzusnak, hogy olyan nyugatellenes kliséket használ, amelyeket még a nemzeti kommunista diktatúra retorikájából örökölt. Miközben egyesek, akik művelik ezt a „felvilágosult nacionalista diskurzust” kínosan ismételtetik, hogy nem Amerika-ellenesek, nem Európa-ellenesek, hangvételükből valami buta nemzeti gőg és lebecsülés érezhető ki a nyugatiak irányában, valami (általuk mélyebb gyökerűnek vélt) nemzeti sértődöttség, például a „jaltai árulás” miatt. Ennek a szemléletnek a sajátossága, hogy miközben rendkívül érzékeny a saját sérelmekre az elszenvedett történelmi igazságtalanságok miatt,

teljességgel érzéketlen a fennhatósága alá került más népcsoportok ellen elkövetett (esetenként sokkal súlyosabb) történelmi igazságtalanságok vonatkozásában. Mi több, ezen történelmi események ideologizáltak, a nemzeti, nemzetállami lét igazolásaként jelennek meg. Következésképpen, ami egyik nemzet számára a történelmi igazságtalanság megnyilvánulását jelenti, ugyanazon esemény más nemzet számára történelmi igazságtételt jelent. Túl e kijelentés némileg közhelyszerű jellegén, tény, hogy ez a duzzogó és gyakran történelmi okokra visszavezethető nyugatellenesség mögött egyrészt az *ancien régime*-ből örökölt reflexek, másrészt alig leplezhető kisebbségi érzések húzódnak meg. Ez utóbbiak pedig annál jobban körvonalazódnak, ahogyan ez a nyugatellenesség makacs következetességgel társul, egy már-már beteges ruszofóbiával, a demokráciára képtelen (bizonyára ortodox hagyományaik miatt), a muzsikok utódaiként számon tartott orosz nép iránti ellenszenvvel.

c) *A valós problémáktól történő elszakadás* jelenti a nacionalista diskurzus harmadik fogyatékoságát. A normális nacionalizmus Romániában egy imaginárius világot teremt, hiszen azok a hagyományok, azok a kulturális identitásértékek, melyeket előszeretettel állítanak szembe az európai szellemiséggel, meglehetősen meghatározhatatlanok, elmosódottak.

Valójában nincsenek olyan szellemi vagy morális értékek (kulturálisak természetesen vannak), amelyek román nemzeti specifikumok lennének, egyesek által újabban történő gyakori emlegetésük (mint amilyen a becsületesség, a keresztény erkölcsiség stb.) sokkal inkább az újdonság erejével bíró felfedezésként hat. Mindez, a bizonyítási kényszer hatása alatt zajló értékkérés elvonja a figyelmet a valós problémáktól (attól a realitástól, mely amúgy is másodlagos fontosságú), amelyekre egyébként sem tudnak politikai megoldásokat felmutatni.

A „normális” nacionalizmusnak e retorikai fogyatékoságai valójában hiteltelenítik azt az elméletet, mely szerint van jó és rossz nacionalizmus, leleplezi az előbbinek a szélsőségek irányába történő elmozdulása elkerülhetlenségét. Ennek ellenére minden bizonnyal a kelet-közép-európai térségben is létezhet olyan felelős, nemzetileg elkötelezett, a nemzeti értékeket való és képviselő koherens politikai eszmerendszer és ennek megfelelő politikai gyakorlat, mely anélkül érvényesül és érvényesíthető, hogy a szélsőséges nacionalizmus ingoványos talajára tévedne.

Nacionalista államfelfogás

Amikor a politika és kultúrnemzet fogalmi dichotómiáját a nacionalizmus tükrében és magyar–román viszonylatban szemléljük, hajlamosak vagyunk felületes módon, bizonyos történelmi tapasztalatokra utalva kijelenteni, hogy a magyar a kultúrnemzet fogalmát tekinti inkább sajátjának, a román pedig a politikai nemzet fogalmát. E leegyszerűsítő megállapításban kétségtelenül meghúzódik a két nemzet eltérő kultúrkörhöz kapcsolható affinitása, hiszen a magyar inkább a német kultúrnemzet fogalmához kötődik, a román pedig a francia politikai nemzet fogalomhoz. Ennek nemcsak történelmi indítékai vannak, hanem a legtágabb értelemben vett kulturális, szellemtörténeti hagyományai is. Ugyanakkor ez a fajta szigorú megkülönböztetés sem elméletileg, sem a gyakorlatban nem indokolt.

A politikai és kulturális nemzet fogalmi szituált tények, viszonyítási alaphoz, nemzeti érdekekhez köthető állapotokat jelölnek. Ennek például rendkívül praktikus megnyilatkozása a román alkotmány azon tétele, mely szerint az „állam alapja a román nép egysége” (4 (1) cikkely), és ha ezt összevetjük azzal az előírással miszerint a „nemzeti szuverenitás a román népet illeti...” (2 (1) cikkely), illetve hogy „Románia közös és oszthatatlan hazája valamennyi állampolgárának...” (4 (2) cikkely), alkotmányjogi szinten körvonalazódik a politikai nemzet fogalma. (Más kérdés, hogy ezekbe az előírásokban a szuverenitás szempontjából bizonyos belső ellentmondás fedezhető fel.). Ugyanakkor a 7. cikkely kimondja, hogy „Az állam támogatja a határon túli románokkal való kapcsolatok megerősítését, és közreműködik etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzésében, fejlesztésében és kifejezésében...”. Ez utóbbi kétségtelenül a jogi nyelvre fordítja a kulturális nemzet fogalmát.

A nemzeti kisebbségeknek tett politikai engedmények, vagy éppen becikelyezett jogosítványok, illetve a viszonylag feszültségmentesebb együttélés sem változtatta meg a politikai elit és a társadalom közgondolkodásában elmeredett nemzetállam-felfogást, illetve nemzetállami nacionalizmust. A nemzetállam alkotmányos megfogalmazásának törlésére tett magyar javaslatokat a mai napig a román közvélemény ellenséges megnyilatkozásnak, a román állammal és nemzettel szembeni illojális tettek minősíti. (A változás, a nemzetállamról megfogalmazott magyar kritikákkal kapcsolatosan, hogy nem hat a meglepetés, az esetenként tettett meglepetés erejével, hanem mintegy megszokottá vált.)

A társadalom, a nemzet, az állam modernizációját lényegében sikertelen (vagy kevés sikerrel kecsesgetető) próbálkozások kísérik, minek következtében bár formálisan Románia halad az európai integrációs struktúrák irányába, ez nem jelenti az intézmények, a mechanizmusok és a mentalitás szintjén egyidejűleg jelentkező fejlődést. Továbbra is él, helytől, párttól és helyzettől függően, változó és eltérő retorikai intenzitással az a nacionalista államfelfogás, melyet leghívebben az egy és oszthatatlan állam, az egy kormány, egy nemzet, egy nép képzete fejez ki. E nézet konkretizálásaként a vélt, ritkábban valós nemzeti akarat és nemzeti érdekek érvényesítésére a központi, központositott, túlbürokratizált irányítást részesítik előnyben. Az ilyen felfogást elfogadó állam, a demokratikus, széles hatáskörű, különböző típusú önkormányzatok kiépítése helyett, inkább a központból delegált hatalmi szerveket működteti és elvi ellensége a kisebbségi és nemzetiségi autonómiák bármely formájának.

Az etnikai elem, az etnikai felfogás alkotmányos szinten állam-meghatározó jellegű, („Románia egységes nemzetállam”, „az állam alapja a román nép egysége” stb.), a jogalkalmazás szintjén esetenként kirekesztő módon értelmezhető, amely kisebbségellenes joggyakorlathoz vezethet, vagy a létező jogszabályok végrehajtásának késleltetéséhez, jogosítványok gyakorlásának bürokratikus ellehetetlenítéséhez. Az ilyen állam potenciális, de valós lehetőségként a nemzeti türelmetlenséget és arroganciát erősítheti, „hozzájárulhat egy sajátos belső és külső ellenségkép megszilárdulásához, az államon belül élő más nemzetek vagy nemzeti kisebbségek ellenségként való kezeléséhez és általában az idegengyűlölethez.”¹⁷

A román nacionalista államfelfogás, de a szerb, a szlovák, az ukrán hasonló koncepciók azt igazolják, hogy ezek nemcsak elméletekben, doktrínákban öltenek formát, hanem politikai gyakorlatban, esetenként a hatalom kormányzati szintű gyakorlásában.

Nacionalizmus a társadalomban

Ugyanakkor a nacionalizmus nem csak az elit privilégiuma, nem kizárólag a politikai legitimáció eszköze, a tömegek számára távoli, megfoghatatlan úri huncutság, hanem a román–magyar társadalmi együttélés egyik jellemző vonása.

---

17 Államelmélet... 206.

Hamis és romantikusan naiv az a közhelyszerű állítás, mely szerint az embereknek nincsen bajuk egymással, jól megvannak, csak a politikusok szítják az ellentéteket. A társadalom szintjén a társadalmi közgondolkodásban igenis jelen van, akár bizonyos klisék szintjén is, a nacionalizmus mindkét oldalon. Ennek egyik oka az eltérő eredet-szemlélet, Erdély vonatkozásában az elsőbbség kérdése. A román részről hangoztatott, de tudományosan alá nem támasztott dáko-román kontinuitás elmélete a mítoszok világába helyezi az eredetkérdést, és ezt a magyarok sohasem fogják elfogadni. Magyar részről a végletet az jelenti, hogy a román nép létét sem fogadja el bizonyos történelmi korszakig.

Mindezek eltérő attitűdöket és tudati percepciókat eredményeznek. Egy közelmúltban végzett szociológiai felmérés három magatartást különböztet meg az erdélyi románok és magyarok körében. Eszerint létezik egy kizárólagos nacionalista, egy mérsékelt nacionalista és egy pragmatista magatartás.

A *kizárólagos nacionalista* attitűd és felfogás szerint az első jelenlévő, honfoglaló joga több mindenre jogosít, mint a később érkezett esete.

A *mérsékelt nacionalista* magatartás értelmében mindkét nemzet történelmileg igazoltnak látja elsőbbségét, de jelenleg mindenki számára a jogegyenlőség érvényesítését tartják követendőnek.

A *pragmatikus* felfogás szerint pedig az eredetkérdést nem kell társítani az állampolgári jogok biztosításának követelményével.

A felmérés szerint a kizárólagos nacionalizmus fent jelzett formáját a megkérdezett románok 23,3% vallotta, a megkérdezett magyarok közül pedig senki. A magyarok még elméleti szempontból sem fogadják el, hogy az elsőbbség jogán nekik, (tehát a magyaroknak) a románokhoz képest több jog járna.

A mérsékelt nacionalizmus esetében a románok 32,4 %-a és a magyarok 15,3%-a gondolja úgy, hogy a saját nemzetét illeti az elsőbbségi jog, de ami nem kell, hogy befolyásolja a jelenlegi emberi és állampolgári jogok körét.

Végül pedig a pragmatikus magatartás esetében a románok 39,1%-a (relatív többsége), míg a magyarok 71,8%-a (abszolút többsége) gondolja úgy, hogy az elsőbbség kérdését semmilyen formában nem szabad összekapcsolni a jogegyenlőség követelményével. Vagyis a megkérdezettek a jelzett arányban a történelmi múlttól függetlenül a jelenben a jogok, a jogosítványok egyenlőségét választják.¹⁸

Mindez pedig azért rendkívül fontos, mert egyrészt jelzi a nacionalizmus jelenlétét a társadalom szintjén is, ugyanakkor árnyaltan mutatja be annak különböző megjelenési, megnyilatkozási formáit.

18 Alina Mungiu-Pippidi: *Transilvania subiectivă*. Ed. Humanitas, 1999. 97–99.

A felmérés másik tanulsága pedig az, hogy egyrészt a többségi, a hivatalos politika rangjára emelt nemzetállami felfogással sikerrel nem állítható szembe egy hasonló intoleráns, kizárólagosságot, nemzeti elfogultságot, gyűlöletet vagy mítoszokat (valóságként) hirdető kisebbségi nacionalizmus, másrészt az erdélyi közgondolkodásra nem is jellemző ez a szándék.

A fenti elemzések, ha nem is tisztázzák a politikai és kulturális nemzet viszonyát, mindenképpen érveket kínálnak a közöttük meghúzható határvonal relativizálódása, elmosódása mellett. A kisebb, nagyobb intenzitással, de kétértelműen kizáróan megnyilvánuló nacionalizmust (melynek eltűnését korábban megjósolták, de tévedtek) kellett az elemzés középpontjába állítani, igazolva egyben a nemzettel, a nemzeti léttel, a nemzetpolitikai stratégiákkal, a nemzeti kisebbségek léthelyzetével, sajátos kettős identitásával kapcsolatos kutatások, elemzések elméleti és gyakorlati jelentőségét. Ily módon a magyar nemzeti közösségnek a nemzeti megmaradás és érvényesülés szempontjából három irányban kell önmagát, viszonyulásait helyét és szerepét meghatározni.

Az első a jogállam, a parlamenti demokrácia keretei között rendelkezésre álló jogalkotási, végrehajtási és általában politikai eszköztár igénybevételével, egy következetes folyamatos, érdekképviselői, érdekérvényesítési és jogvédelmi politikai cselekvés, mely az egyéni és közösségi jogok elismeréséhez, becikkelyezéséhez és gyakorlati alkalmazásához vezet.

A második irány a közösségünk és környezetünk valós állapotának felméréséből adódó, jogszabályban elismert hatáskörökben megnyilvánuló, önmagunk és a többség számára is koherens és elfogadható, illetve gyakorolható módon meghatározott autonómiaformák koncepcionális kidolgozása, igénylése, önálló intézményrendszer kiépítése.

A harmadik irány pedig a határokon átívelő kulturális, szellemi nemzeti egység megteremtése, a létező jogszabályi kereteken túl, ennek gyakorlati, az emberi kapcsolatok, illetve a nemzeti tudat és a mentalitás szintjén történő megvalósítása.

E három irányban történő összehangolt, megfelelően súlypontosított cselekvés távlati (nem nacionalista) koherens és harmonikus egységet képező nemzetpolitikát körvonalalazhat. Természetszerűleg nem lehet mindhárom irányban egyazon intenzitással és eredménnyel cselekedni, de kellő következetesség, szakmai hozzáértés és politikai érzék mellett hatékony ellenszer lehet egyrészt a többségi nacionalizmussal szemben, másrészt megóvhat esetleges önnön (rossz) nacionalizmusunktól is.